

# Kadulska, Irena

---

## Apoteoza mądrości na scenie jezuickiej w Braniewie (XVI-XVIII w.)

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-4, 33-40

---

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

---

Irena Kadulska

## Apoteoza mądrości na scenie jezuickiej w Braniewie (XVI—XVIII w.)

W katalogu polskich domów jezuickich rejestrującym krótko wszystkie miejsca pobytu i zorganizowanej działalności Towarzystwa Jezusowego (Societas Jesu — dalej SJ) w Polsce hasło: „Kolegium Braniewskie” jest jednym z obszerniejszych. Wynika to z dawności zasług i szerokiego rozwoju tego najstarszego polskiego kolegium. Owa bogata w fakty charakterystyka brzmi następująco:

„Brunsberga, Brunsberg, Braunsberg, urbs in dioec. Varmiensi. Collegium Brunsbergense prov. Lit., Omnium in Polonia antiquissimum, ab Eppo Cardinali Hosio a. 1564 fundatum, et demum a. 1780 abolitum, cum gymnasio, philosophia et theologia pro externis. Penes collegium existebat: 1) Seminarium Pontificium, 2) Seminarium Sueticum, 3) Seminarium dioecesanum clericorum, 4) Convictus. Fuit Brunsbergae Novitiatum, translatus Cracoviam a. 1585”<sup>1</sup>.

Podkreślona tu inicjatywa kardynała Stanisława Hozjusza, pionierstwo Braniewa w zakresie organizacji nowicjatów SJ w Polsce, przyjęcie najszerzego typu kształcenia (studium universale z pięcioklasowym kursem szkół średnich z trzyletnią filozofią i czteroletnią teologią)<sup>2</sup> wraz z konwiktem szlacheckim oraz prowadzenie alumnatu papieskiego (do r. 1773 powstały tylko 2 dalsze — w Wilnie i Dorpacie) — wszystko to czyniło z Braniewa ważny i silny ośrodek działalności szkolnej jezuitów polskich.

Do tej charakterystyki warto dodać zwięzłą choćby informację o życiu teatralnym kolegium. Inicjatywy teatralne narodziły się tu bardzo wcześniej. Już w czwartym roku działalności (1568) wystawiono komedię mięsopustną *De inquirenda veritate* powtórzoną we Fromborku. Następny rok przyniósł premierę komedii *Susanna* oraz liczne procesje o charakterze teatralnym<sup>3</sup>. Ożywiony rytm scenicznej działalności jezuitów braniewskich potwierdza dokumentacja programów tego teatru<sup>4</sup>. Zachowane programy ujawniają szczególne zainteresowanie problematyką mądrości jako wartości silnie eksponowanej na scenie braniewskiej.

Szczegółowe omówienie sposobów apoteozowania mądrości i jej funkcji w spektaklach braniewskich wymaga zarysowania ogólnej sytuacji teatru jezuickiego — jego organizacji, założeń, miejsca w systemie edukacyjnym szkoły i świadomości teoretycznej autorów.

Teatry jezuickie od początków swego istnienia były ogniwami procesu nauczania i wychowania szkolnego. Ta więź i zależność została sformułowana w ostatecznej wersji

---

<sup>1</sup> *Catalogus Domorum Societatis Iesu in Polonia una cum earum praediis ac possessionibus. 1564—1899*, Cracoviae 1898, p.11.

<sup>2</sup> S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, s. 98.

<sup>3</sup> J. Lewański, *Studia nad dramatem polskiego Odrodzenia*, Wrocław 1956, seria „Studia Staropolskie”, t. 4, s. 217.

<sup>4</sup> *Dramat staropolski od początków do powstania Sceny Narodowej. Bibliografia*, t. 2, *Programy teatru jezuickiego*, oprac. W. Korotaj, J. Szwedowska, M. Szymańska, Wrocław 1976, seria „Książka w Dawnej Kulturze Polskiej”, t. 14, poz. 2—47.

ustawy szkolnej *Ratio studiorum* (1599). Ustawa określała pozycję teatru, decydowała o wyborze treści, o preferowaniu niektórych form scenicznego wyrazu. Zalecenia *Ratio* dotyczyły obowiązującej atmosfery powagi, religijnej tematyki, wysokiej rangi moralnej bohaterów.

Pierwsze szkoły *SJ* powstały w Europie w II połowie XVI w.; w Polsce wkrótce po kolegium braniewskim (1564) powstały następne w Pułtusk (1565), Wilnie (1569), Poznaniu (1571). Intensywny rozwój szkół i działających przy nich teatrów przypadł na następne stulecia: epokę baroku i nadchodzące Oświecenie. Było to zarówno zwiększenie się liczby — w sumie działało w Rzeczypospolitej 61 teatrów, jak i ewolucja jakościowa, wyrażająca się wielością gatunków dramatycznych, skalą tematów, rozwiązaniami kompozycyjnymi, doskonaleniem sztuki aktorskiej, modyfikacją systemów dekoracji. Teatr kolegium braniewskiego przeżył szczyt swego rozwoju w XVII w., co poświadcza znaczna liczba zachowanych programów z tego okresu. Popularność programów teatralnych wśród publiczności Braniewa i okolic wiązała się także z posiadaniem własnej drukarni<sup>5</sup>.

Płaszczyzny rozwoju europejskich teatrów szkolnych podlegały stałej kontroli generałów, prowincjałów i wizytatorów, co do częstotliwości przedstawień, czasu ich trwania, cenzury, szkolenia aktorów, kostiumów, dekoracji, ale także właściwej tematyki i tendencji umoralniającej.

Kształt artystyczny szkolnych dramatów i spektakli był określany myślą teoretyczno-literacką wykładaną w poetykach zakonu. Wydawane w całej Europie w licznych nakładach, szczególną popularność zdobyły w Polsce podręczniki: J. Pontanusa (1594), J. Masena (1654), J. Jouvancy (1701) i G. Le Jay (1725). Obok nich funkcjonowała w rozlicznych odpisach poetyka M. K. Sarbiewskiego (1626), popularna w polskich kolegiach do połowy XVIII w.

W kolegium braniewskim posługiwano się także podręcznikami profesora retoryki tegoż kolegium — Jana Drewsa<sup>6</sup> *Institutiones iuventutis* (1704) podającym m.in. pewne ogólne wskazówki, co do lektur i określającym sposoby streszczania utworów, układania programów — sumaryszu.

Wymienione podręczniki łączyła silna tendencja porządkująca i normatywny charakter wyrażający się przyjęciem zasadniczych pryncypiów klasycystycznej estetyki. Jednakże wobec rosnącej w XVII w. potrzeby szerokiego oddziaływania na wyobraźnię odbiorców i spełniania ich estetycznych oczekiwań, poetyki dopuszczają — realizowane już w praktyce, odejście od klasycystycznej surowości. Niektóre z nich uznają zasadność wprowadzenia na scenę alegorii i symboli, by poszerzały i uwznioślały prezentowane treści, nadając im głębszy sens ideowo-moralny.

Niewyczerpanym źródłem alegorii dla dramatu jezuickiego stał się antyk. Jego znajomość upowszechniały liczne szkolne edycje Marcjalisa, Horacego, Seneki, Owidiusza, Wergiliusza. Po okresie edycji dzieł nastąpił etap opracowywania przewodników-podręczników symboliki i alegorycznie traktowanej mitologii. Jezuita M. Cussinus (1623) przygotował dla szkół obszerny wykład symboliki poszczególnych przedmiotów i pojęć, poświęcając osobną księgę symbolice bóstw mitologicznych.

Komentarz alegoryczny interpretacji mitów napisał około r. 1627 M. K. Sarbiewski. W drugiej połowie XVII w. jezuita niemieccy Masenius i Pexenfelder wydali podręczniki alegorycznie komentowanej mitologii (1664, 1675)<sup>7</sup>. Wszystkie te podręczniki wpłynęły

<sup>5</sup> *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1962, „Książka w Dawnej Kulturze Polskiej”, t. 10, z. 4, ss. 49 i 172.

<sup>6</sup> T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, t. 1, Olsztyn 1984, ss. 47—48.

<sup>7</sup> Zob. T. Bienkowski, *Fabularne motywy antyczne w dramacie staropolskim i ich rola ideowa*, Wrocław 1967, „Studia Staropolskie”, t. 19, ss. 8—32.

na ożywienie szkolnych dramatów obecnością antycznych bohaterów, których działania były odczytywane w duchu moralności katolickiej. Tego bowiem wymagały władze Zgromadzenia, niechętne początkowo wszelkiej mitologii w teatrze.

Postaci antyczne współistniały w teatrze szkolnym obok alegorii określonych pojęć, niekiedy funkcjonowały wymiennie<sup>8</sup>. W najwcześniejszych szkolnych dramatach z terenu polskiego — a więc w sztukach teatru braniewskiego — pojawiła się Mądrość, która w dalszych etapach rozwoju tego teatru będzie występowała także jako Pallas — symbol mądrości, nauki i dobrej rady. Mądrość i Pallada należące do wspólnego kręgu znaczeniowego cieszą się w Braniewie znaczną popularnością; ich rola w teatrze stanie się przedmiotem szczegółowej analizy.

Wracając do kwestii ogólnych należy stwierdzić, że zarówno Mądrość (Sapientia) jak i Pallada wyrastały w teatrze szkolnym z samego procesu edukacji. Były w swych sensach upostaciowaną cnotą mądrości, towarzyszącą całorocznej pracy szkolnej. W spektaklach jezuickich pojawiały się najczęściej w przedstawieniach na zakończenie roku szkolnego; przypadało ono zawsze 31 lipca — w dzień św. Ignacego Loyoli, założyciela Zgromadzenia. Problematyka mądrości w spektaklach szkolnych pełniła pewną funkcję propagandową. Była jednym ze sposobów pozyskiwania publiczności rodzicielsko-uczniowskiej, wskazywała bowiem na podniosłe traktowanie zagadnień nauki i mądrości w szkołach Towarzystwa Jezusowego.

Przykładów dostarcza jeden z najciekawszych kodeksów XVI w. — kodeks K. Pętkowskiego<sup>9</sup>. W dialogu *Rozkosz i Lenistwo* przeznaczonym na inaugurację roku w Braniewie (1579 lub 1581) Mądrość udziela pouczeń i rad innym Cnotom, a w końcowych scenach podejmuje działania opiekuńcze na rzecz ludności tegoż Braniewa<sup>10</sup>. Mądrość ilustruje tu nie tylko swą moralną wyższość, lecz także podpowiada pewne pozytywne zachowania społeczne.

Omawiany dialog nie zyskał aprobaty cenzorów kolegium braniewskiego i nie został wystawiony. Być może zdecydowała o tym pewna oscylacja nastrojów — od podniosłości do niewłaściwości. Ilustruje to fragment treści:

„Pojawiają się Labor, Veritas, Virtus, Sapientia, Scientia, i Honor, wkraczają do bram Braniewa i progów Kolegium wypędzając stamtąd swoich przeciwników (tj. Voluptas, Ocium, Cupido). W akcie 2 Labor przeklina Voluptas, sprawdza, czy w Kolegium nie został któryś z jej sług, ale znajduje łuk i pióra ze skrzydeł Kupidyndy. Następnie udaje się do Mądrości. W odrębnej scenie o charakterze intermedialnym Asotus i Amusus, dwaj nieucy i lenie obmyślają, jak nabierać przełożonych”<sup>11</sup>.

Z historycznego punktu widzenia wartość tego dialogu polega na silnym powiązaniu treści i inscenizacji z elementami lokalnymi, co w wielonarodowościowym wówczas Braniewie miało dodatkowy sens.

Następny dialog pióra K. Pętkowskiego *Sofia* był również przeznaczony na inaugurację roku szkolnego w kolegium braniewskim (1583 lub 1584). Wykorzystuje on typową dla sztuk jezuickich strukturę treściową: w wahaniach młodzieńca poprzedzających wybór drogi życiowej Mądrość stawała się postacią, wartością i drogą triumfującą. W notatce kończącej dialog K. Pętkowski zaznacza, że *Sofia* stanowi wspólną pracę profesora retoryki i jego uczniów. Pozwala to sądzić, że tekst powstał

<sup>8</sup> Sposób wprowadzania alegorii do dramatu omawia szczegółowo anonimowa polska poetka rkps. *Poetica practica anno Domini 1648*; przedruk w: W. I. Rezanov, *K'istorii russkaj dramy. Ekskturs oblast' teatra jezuitov*, Neżyn 1910, ss. 303—375.

<sup>9</sup> Rkps Ossol. sygn. 1317.

<sup>10</sup> O postawach opiekuńczych w Braniewie w XVI w. por. T. Podgórska, *Wstęp, w: Żywot sługi Bożej Reginy Protman*, Grottaferrata (Roma) 1979, ss. 8—14.

<sup>11</sup> J. Poplatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957, s. 118.

wcześniej — około 1580 r., gdy Pętkowski wykładał jeszcze poetykę w Braniewie <sup>12</sup>. Od 1581 r. objął już bowiem katedrę języka greckiego w Akademii Wileńskiej <sup>13</sup>.

Nadchodzący w. XVII to epoka intensywnego rozwoju szkolnictwa jezuickiego, a w teatrze okres umacniania łączności szkoły ze społeczeństwem <sup>14</sup>, starannie programowanego wychowania uczniów, realizacja oczekiwań okolicznościowo-panegirycznych; to także epoka poszukiwania scenicznych niezwykłości i efektów inscenizacyjnych. Wszystkie te tendencje można także zaobserwować w teatrze jezuickim Braniewa, gdzie wymienione problemy wiązano silnie ze sceniczną kreacją Mądrości.

Mądrość jako postać teatralna ilustruje, bądź *ex pressis verbis* wyklada ze sceny zasady życia godnego. Przypisaną jej rolę rozstrzygnięcia sporu o wartości kończy każdorazowo jej zwycięstwo i dowodzenie racji.

Oto kolejne sztuki wystawiane w Braniewie ilustrowały pomyślne i szczęśliwe kształtowanie życia dzięki wyborowi Mądrości. Przykładowo prolog sztuki Jerzego Berenta <sup>15</sup> *Triumphatrix sapientia Lampsaci olim a rege Persarum in Anaximene honorata*, 1679 przyniósł pouczenie o nadrzędnej roli mądrości. Sztuka o tematyce antycznej, wystawiona na zakończenie roku szkolnego była ilustracją przyjętych w prologu założeń dydaktycznych. Zamykając ją epilog wprowadził przeszło aktualizując ideę — przepowiedział młodzieży kolegium braniewskiego pomyślność dzięki jej mądrości.

Ten właśnie sens aktualny realizowano chętnie w schemacie zdarzeniowym walki o władzę, w której zwycięstwo odnosił człowiek uczony. Wskazać tu można kilka ważniejszych przykładów: *Pallas coronata in Palladio Emiliae principis* 1703, *Ars poetica in Hiarno Danorum rege* 1713, *Sapientia laureata* 1715, *Phoenix scientiarum Mehodius* 1717, *Rara metamorphosis carceris in solium* 1719. W sztukach tych uczony — zarazem pozytywny bohater i władca — stawał się moralnym wzorcem dobra i cnoty. Ten typ ujęć realizuje częściowo funkcję o charakterze politycznym — instytucja władzy jawi się jako centrum mądrości z dominującą rolą panującego.

Wspomniany schemat zdarzeniowy wyboru najlepszego — czyli uczonego zyskuje inną realizację w dialogu *Stadium laureato Hosiorum pede emensum* 1733. Bohaterami są tu trzej bracia Hozjusze, z których najwyższą godność — kardynalską osiąga najmądrzejszy — Stanisław <sup>16</sup>. W ten sposób kolegium braniewskie oddaje równocześnie hołd zasłużonej i wielkiej postaci kardynała Stanisława Hozjusza — założyciela tutejszego Collegium Hosianum.

Przywołane przykłady wskazują, iż apoteoza Mądrości na scenie braniewskiej służy ukierunkowaniu wychowania moralnego przez kreowanie przykładów triumfujących mędrców reprezentujących najwyższe sfery życia kościelnego i świeckiego.

Moralna ranga Mądrości, jak i jej znaczeniowy związek ze szkołą decydują o przydzielanej jej chętnie roli postaci wręczającej świadectwa lub laury najlepszym uczniom, głoszącej ich pochwały, ogłaszającej zakończenie roku szkolnego. Przykładowo w epilogu sztuki wystawionej 31 lipca 1699 r. *Incendium aureum igne extinctum seu Petrus Mądrość* — Pallada wraz z Pobożnością odczytywały listę uczniów wyróżniających się nauką i cnotą. Podobnie w sztuce *Fortuna exulum sapientia* (31 VII 1735).

Ten typ epilogu z Mądrością wręczającą cenzury i laury upowszechnił się w całym teatrze jezuickim; przykłady można wskazać w Warszawie (1711, 1720), Słucku (1715), Drohiczynie (1717, 1721, 1730), Mohylewie (1722, 1726), w Mitawie (1730) i innych licznych teatrach.

<sup>12</sup> Ibidem, ss. 183—185.

<sup>13</sup> L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej 1570—1599, w: Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, Rzym 1984, ss. 100 i 111.

<sup>14</sup> Por. J. Okoń, *op. cit.*, s. 84.

<sup>15</sup> Zob. T. Oracki, *op. cit.*, ss. 19—20.

<sup>16</sup> Ibidem, ss. 108—110.

W koncepcji Mądrości wyraziło się także religijne nastawienie szkoły jezuickiej w Braniewie, Mądrość obdarzona funkcją umacniania wiary, potwierdzania wielkości świętych Kościoła.

W wielkim moralitetowym widowisku *Fortuna exulum sapientia* 1735 Mądrość głosiła sławę proroka Daniela, komentowała i potwierdzała słuszność jego czynów, nadawała im głęboko religijny sens. Rangę spektaklu podnosiła efekowna inscenizacja (latarnia magiczna, efekty buchających płomieni, Nabuchodonozor przemieniony w byka, walka lwów, ziejący ogniem smok, jego „efektowny wybuch”). Podobne ujęcia możemy wskazać w sztukach wystawianych w Wilnie. W udramatyzowanej procesji *Pompa Casimiriana* 1604 Mądrość słaawiła św. Kazimierza — patrona Litwy. Kroczyła w wielkim orszaku obok alegorii i cnót, aniołów, świętych, muz, alegorii Wilna i jego obywateli oraz opiekunek nauk wykładanych w kolegium. Mądrość głosząca chwałę patrona Litwy mogła przyjąć tę funkcję z racji swego autorytetu w szkole jezuickiej.

Uczestnictwo w sytuacjach teatralnych nacechowanych dodatnio predestynowało Mądrość do występowania w spektaklach panegirycznych, najczęściej na cześć opiekunów szkoły. Przykładów dostarcza tu repertuar wielu polskich kolegiów, a scena braniewska realizuje wzorzec popularny w większości teatrów. Z przykładów ogólnopolskich można przywołać spektakle nieświeskie *Theatrum mundi* 1723 i *Corona aurea* 1724, w których Mądrość ozdabiała herb M. K. Radziwiłła — dobrodzieja laurem i mitrą, wznosiła na jego cześć siedem obelisków (7 cnót adresata), składała u jego stóp wieniec laurowy. Gloryfikująca Mądrość wystąpiła także w Sandomierzu (*Fluvius regnator aquarum* 1703), Nowogrodzku (*Iupiter alite tectus* 1729), Płocku (*Annulus aeternitatis symbolum magni* 1725), Drohiczynie (*Character indelebilis Marte* 1726) i innych.

Dla Braniewa najbardziej reprezentatywnym przykładem panegirycznej funkcji Mądrości jest wielki spektakl na cześć biskupa warmińskiego Krzysztofa Szembeka *Rosa Umbrae comes protectris umbrae* 1725. Przedstawienie przygotowano z okazji ingressu Krzysztofa Antoniego Szembeka (biskupa inflanckiego 1710, poznańskiego 1716, kujawskiego 1719, posła do Wiednia i wkrótce arcybiskupa 1739), którego miasto i kolegium witało z najwyższą atencją.

Okazjonalność i chęć szczególnej pochwały wyraziły się przesadnym nagromadzeniem symboli treściowych i rekwizytów symbolicznych o charakterze rodowym, historycznym, religijnym, fantastycznym. Zamierzoną wielkość spektaklu ilustruje choćby niezwykła budowa tekstu (oda pochwalna, ante-occupatio comica, archiprologus, prologus, akty 1—3, chóry, intermedia, epilogus), a także uczestnictwo blisko 140 aktorów.

Mądrość — Pallas pojawia się tym wielkim widowisku w epilogu; zwiedza ona kwitnącą Warmię, śpiewają przy niej Muzy, tańczą kwiaty, wszyscy wyrażają pochwałę biskupa Szembeka i jego rodu, zwłaszcza młodzież, która składa mu życzenia w różnych językach. Mądrość — Pallas nadaje panegirycznym treściom sens wyższy, odnosi pochwałę dostojnego adresata do sytuacji całej Warmii, łącząc jej pomyślność ze sprawami domu Szembeków.

Wcześniej ten sam kierunek interpretacji roli Mądrości wyznaczała sztuka *Herlicher Triumph des von Kaiser Heraclio aus Persien*, 1655. W prologu to właśnie Mądrość — Pallada wkraczając do Prus dokonała wyboru wzgórza braniewskiego i tu obrała sobie siedzibę. Natomiast w epilogu wraz z Muzami dziękowała Bogu i ludziom, którzy przyczynili się do budowy kolegium braniewskiego. Spektakl ten, w którym gloryfikuje się także herby biskupów warmińskich, jest zarówno panegiryczną apoteozą kapituły, pochwałą Braniewa i jego mieszkanców, jak i formą popularyzowania kolegium. Z tej wielości pochwalnych adresów wypływa najważniejsza funkcja tego dramatu: konsolidowanie społeczeństwa Braniewa.

Odrębnym zagadnieniem staje się sposób teatralnej prezentacji Mądrości. Została ona w ogólnym zarysie określona m.in. w podręczniku bawarskiego jezuita F. Langa, *Dissertatio de actione scenica cum figuris*. Książka Langa wydana w Monachium w 1727 r. jako dzieło pośmiertne (zm. 1725) znana była wcześniej z licznych jego artykułów i zgodnie z zasadą szkolnictwa jezuickiego mogła być wykorzystywana także w Polsce. *Dissertatio* jest pierwszym jezuickim podręcznikiem gry teatralnej; w części końcowej zawiera wykaz najczęstszych alegorii tego teatru i określa zwyczajowo przypisane im na scenach SJ akcesoria.

Lang mówi, że Mądrość zazwyczaj trzyma w prawej ręce płonącą lampkę, w lewej — książkę. Jako alegoria mądrości ludzkiej występowała jako młodzieniec (o czterech rękach i tyłuż uszach), który zaopatrzony był w kolczan, w prawej ręce trzymał piszczałkę<sup>17</sup>.

Pallas — także symbolizująca mądrość — występowała w złotym szyszaku, na jego szczycie siedział kogut lub sowa. Na tarczy albo na piersiach miała rysunek Meduzy. Trzymaną przez nią wólczią oplatał wieniec oliwkowy<sup>18</sup>.

W kolegiach polskich praktyka wystawiania scen z udziałem Mądrości dowodzi różnorodności i wielości pomysłów inscenizacyjnych. Tradycyjnym ujęciem było przedstawienie jej wśród ksiąg, na tle pałacu z siedmioma kolumnami (cnotami). Ciekawym i oryginalnym pomysłem było kreowanie przez Mądrość „teatru w teatrze” w sztuce K. Gorszwyły, *Exilium sapientis*, Wilno 1696. Oto w epilogu Mądrość otwiera na scenie podwoje swego własnego teatru i rozsadza w nim bohaterów sztuki stosownie do ich wartości moralnej.

I dalsze pomysły: Pallas podlewa niwę szkolną — czyli pole mądrości — potem wyciśniętym z książek (*Solitudo popularis*, Warszawa 1713). Mądrość sieje złote ziarno (*Purpura scientiarum*, Wilno 1713); albo też występuje w konwencji emblematycznej — np. na tle napisu zawieszzonego nad sceną przez komętę (T. Naslnicz, *Caesar ex utroque Marte scilicet*, Wilno 1718).

W podobnie niecodziennej scenerii pojawiała się Mądrość na scenie braniewskiej — przykładowo w sztuce *Gradatio e schola ad primos Aethiopici regni honore olim a Sela — Christos Abissinorum principe facta* 1714, Mądrość wienczyła księcia laurem i złotą koroną, zjawiała się nad sceną w glorii — jeździła na chmurze uświetniając wielki spektakl w barokowym stylu.

Ta wzmianka inscenizacyjna kieruje uwagę na możliwości techniczne teatru w Braniewie. Mądrość zjeżdżająca w obłoku można było zaprezentować w teatrze dzięki wyposażeniu go w wyciągi i flugi. Ich zasadę i zastosowanie opisał w swym podręczniku *O poezji doskonalej* M. K. Sarbiewski, profesor retoryki w Akademii Wileńskiej (1627 / 1628). Podręcznik ten zyskał wielką popularność w polskich kolegiach, wpłynął na urządzenie i modernizację teatrów, zarazem propagował umiarkowany klasycyzujący typ dramatu. Znany był zapewne i w Braniewie. Dodajmy w tym miejscu, że Sarbiewski — zwany w Europie Horacym chrześcijańskim należał do grona wychowanków kolegium braniewskiego. Tu odbył i ukończył studium filozoficzne w latach 1614—1617<sup>19</sup>.

O nowoczesności i technicznych możliwościach teatru jezuickiego w Braniewie świadczy zbudowanie, pod kierunkiem J. Drewsa, budynku teatralnego (1672—1676). Był on pierwszym wolnostojącym teatrem szkolnym w Polsce; w XVII w. zbudowano tylko 4 dalsze: Lwów 1683, Warszawa 1687, Mściśław 1692, Płock 1697<sup>20</sup>.

<sup>17</sup> F. Lang, *Dissertatio de actione scenica cum figuris*, Monachii 1727, s. 147 (tłumacz: J. Rosiak SJ).

<sup>18</sup> Ibidem, s. 140.

<sup>19</sup> J. Piechnik, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600—1655*, w: *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 2, Rzym 1983, s. 78.

<sup>20</sup> J. Okoń, op. cit., s. 254.

Zachowane programy braniewskie informują o wielości zmian dekoracji dokonywanych w czasie jednego spektaklu<sup>21</sup>. Możliwości takie stwarzała tylko scena sukcesywna typu kulisowego. Równocześnie programy często sugerują projekcję obrazów przy pomocy wynalazonej przez A. Kirchera w poł. XVII w. latarni magicznej. Do ulubionych inscenizacji w teatrze braniewskim należały sceny morskie — burze morskie, nawałnice, a więc elementy typowe dla rozmiłowanej w ruchu scenerii barokowej. Dodajmy, że teatr ten lubi muzykę, taniec, wykorzystuje śpiew; wszak i w orszaku Pallady Muzy śpiewają, kwiaty tańczą (*Rosa Umbrae* 1725). Są to tylko sygnały bogatej historii teatru jezuickiego w Braniewie, który czeka na szersze opracowanie. Teatr ten zaprezentował przykładowo tragedię o losach Konrada Wallenroda<sup>22</sup>, co jest zastanawiającym wyborem repertuarowym.

Główny jednak nurt niniejszych rozważań to analiza funkcji Mądrości na scenie braniewskiej. Obserwacja obecności i sposobu istnienia Mądrości pozwala na sformułowania natury ogólniejszej, jest to bowiem postać probercza i ujawnia wszystkie ważniejsze cechy tego teatru.

W zakresie treści staje się nośnikiem sensów dydaktycznych, moralnych, religijnych, politycznych i panegirycznych, a więc sensów typowych dla wolnej od tematyki miłosnej sceny szkolnej. W sztukach, w których włączana jest w akcję dramatyczną rozstrzyga ona dylemat wyboru drogi życiowej. Mądrość doradza wybór zawsze i tylko słuszny. Kierunek jej działania i egzystencja przypomina moralitetowe porządkowanie wartości przez autorytet. Na scenie braniewskiej, jak i na większości scen polskich, jest ona nie tylko wiedzą intelektualną, lecz także wiedzą o życiu godziwym.

Jako Mądrość szkolna — ozdoba spektakli na zakończenie roku nie tylko w teatrze braniewskim, lecz w większości polskich teatrów jezuickich — rozdaje ona uroczyste promocje. Ta oderwana od toku zdarzeń rola w epilogu znakomicie przystaje do sytuacji uwznioślenia, nobilitacji sukcesu dobrych uczniów. Zostaje on uzewnętrzniony wobec publiczności, co czyni go faktem społecznym. Te działania Mądrości rozbijają także teatralność spektaklu — z widowni na scenę wchodzi uczniowie przywołani przez nią po odbiór świadectw. Scena, szkoła, widownia stają się wówczas jednością, a sceniczne działanie Mądrości staje się prawdą nagle wolną od iluzji.

Mądrość jako postać milknie w teatrze braniewskim, podobnie jak i na innych scenach, w pierwszych dziesiątkach XVIII w. Nadchodziła epoka klasycyzmu odrzucająca tradycję postaci elogorycznych i emblematycznych widowisk. Miejsce Mądrości zajął rozum i racjonalizm oświeceniowych dramatów jezuickich, jednak był to już etap słabszej aktywności dramaturgów braniewskich.

Na koniec można postawić pytanie, dlaczego tyle istotnych funkcji wiązano w Braniewie z postacią Mądrości? I odpowiedzieć: silny ośrodek nauki i szkolnictwa w naturalny sposób przywoływał na scenę Mądrość — alegorię cenionej tu cnoty wyrażając w ten sposób swój system wartości.

<sup>21</sup> Por.: *Incendium aureum igne extinctum*, Braniewo 1699; T. Ancepius, *Ver aureae aetatis*, Braniewo 1720; *Exul fortunatus*, Braniewo 1735 i in.

<sup>22</sup> *Vallis umbrosa densior vitiorum nebulis, olim inter fatuos convivantis fastus ignes in Conrado a Wallenrodo*, Braniewo 1730, egz. Wilno BU 3.XXIV. 1/724.



APOTHEOSE DER WEISHEIT AUF DER JESUITENBÜHNE IN BRANIEWO (BRAUNSBURG)  
(16. BIS 18. JH.)

Zusammenfassung

Die Abhandlung behandelt Rolle und Art, auf welche die Weisheit in den erhalten gebliebenen Bühnenstücken des Jesuitentheaters in Braniewo dargestellt wird. Die Abhandlung gibt zugleich einen Überblick über die wichtigeren Leistungen und wesentlichen Merkmale dieses Theaters.

Den Ausgangspunkt bildet ein kurzgefasster, historischer Abriss des Kollegiums in Braniewo, der die Geschichte des Theaters und Rolle der hier gegründeten Druckerei berücksichtigt. Erörtert wurde auch der Wissensstand auf dem Bereich der Theorie der Bühnendichtung, die an der örtlichen Schule unterrichtet wurde.

In den Bühnenstücken des Theaters in Braniewo erfreuten sich Weisheit und Pallada — Symbol der Wissenschaft und guten Rats — grosser Beliebtheit. Diese Gestalten erfüllen vielseitige Rollen: sie dienen der Konsolidierung der Bewohner von Braniewo, festigen die Bande der Zuschauer mit der Schule, erfüllen panegyrische und didaktische Aufgaben. Behandelt wurden in der Abhandlung ebenfalls die technischen Möglichkeiten der Bühne in Braniewo. Braniewo als starkes Zentrum des Unterrichts und Schulwesens bevorzugt Weisheit als Sinnbild der Werte, die hier hoch geschätzt sind.